

הרב אברהם יוסף חננלם
 בית מדרש להלכה בהמישנות
 ירושלים

0234567

הערות על פירוש הרא"ש מרבינו מרדכי בר מנחם מטוליטולה, תלמיד ר"י בן הרא"ש

אוצר החכמה

ההערות על פירוש הרא"ש לזרעים שלפנינו נכתבו ע"י חכם שאינו ידוע ממקור אחר, מרדכי בר מנחם רומאנו. הוא העתיק את תוספות הרא"ש לחולין, שנדפסו לאחרונה ע"פ כתב יד זה, ולאחריהם הוסיף את הערותיו. הוא לא היה תלמידו של הרא"ש, שכן בסוף החיבור כותב סתם: "כתבתי אלו התוספות לעצמי במדינת טוליטולה, וסיימתי אותם ביום ד' בעשר ימים לחודש שבט שנת הק"ו ליצירה". אם היה תלמידו היה מציין שאלו תוספות של רבו. אלא שזו אינה ראייה חותכת. ייתכן שסתם תוספות בטוליטולה באותה תקופה, ל"ה שנים בלבד אחר פטירת הרא"ש, היו תוספות הרא"ש. כך או כך ברור שעיקר לימודו היה בפירוש הרא"ש, גם כאשר פירושו יחידאה וכל שאר הראשונים, כולל הר"ש, לא פירשו כך. אופן לימוד זה מתאים לשיטת הלימוד בישיבתו של רבינו יהודה בן הרא"ש בטוליטולה באותה תקופה. ראה בהרחבה בשו"ת "זכרון יהודה" הרואה אור בימים אלו ע"י מכון שלמה אומן.

ההערות נדפסו במלואן ברבעון סיני בשנת תשכ"ז, ושם יוחסו לרבינו יהודה בן הרא"ש. ייש"כ להרב יוסף מרדכי דובאוויק שליט"א שהפנה תשומת ליבנו למקור זה. כאן מופיעות ההערות למסכתות פאה דמאי ושבועית. יהי רצון שבזכות העיסוק בתורתם של הרא"ש זרעו ותלמידיו נזכה שלא תמוש התורה מפינו ומפי זרענו.

חידושים מזרעים ששמעתי מפי מורי הרב נר"ו¹

[פאה]

פרק ה' (מ"א). גדיש שלא לוקט תחתיו כל הנוגעות בארץ הרי הם לעניים. ומפרש בירושלמי (פאה פ"ה ה"א) רקנסין ליה. ואפילו קרא לעניים ולא באו קנסוהו ליתן לעניים כל הנוגעות בארץ.² וקש' לי אמאי קנסין ליה כיון שקרא אותם ולא באו, והרי אמרינן בחולין (קלד, ב) ר' פלוני היה שומר לקט לבני עניי מקום פלוני, ולשם כמו כן לא לוקט תחתיו ולא קנסין ליה. ושאלתי למורי הרב נר"ו ולא אמר לי טעם בדבר.³

1 מכיון שכתב היד הועתק בטוליטולה בשנת ק"ו אפשר שרב זה הוא רבינו יהודה בן הרא"ש, שהריבין תורה בעיר באותה תקופה. ראה אודותיו בהרחבה במבוא לשו"ת זכרון יהודה, מכון שלמה אומן חשס"ה. אמנם, מכיון שגם פירוש הרא"ש וגם דברי "מורי הרב נר"ו" מופיעים כאן כמעט בכל דיבור, והכותב אינו מזכיר את הזיקה המשפחתית ביניהם, מסתבר יותר שמדובר בחכם אחר באותה עיר של חכמים וסופרים. ראה במבוא שם.

2 הובא בר"ש, ברא"ש ובש"ר. ונתבאר בדרך אמונה פ"ד מהלכות מתנות עניים ה"ז ובברכת כהן על הירושלמי.
 3 בתוספות אנשי שם על המשניות כתב: וטעמא נ"ל כמש"כ בגמ' פרק כירה משרבו המזידים ואמרו שוגגים אנחנו גזרו על הכל. וע"ע בערוך השולחן העתיד סי' ח' סי"ב, ובחזון יחזקאל פאה פ"ב מ"א דלא פלוג.

[דמאי]

בפ"ב של דמאי (מ"ד). הנחתומים לא חייבו אותם חכמים וכו'. פ"ד אבל מעשר שני לא חייבו חכמים לעשר, מתוך שפרהדרין⁵ חובטין אותם כל שנים עשר חודש ואומרים להם מכרו בזול, לפיכך לא אטרחונהו רבנן. ומפרש בתוספתא (דמאי פ"ג ה"י) בד"א, פ"י שאין צריך הנחתום להפריש מעשר שני, במוכר על פתח ביתו⁶, אבל המוכר בפלטר⁷ או בחנות הסמוכה לרשות הרבים⁸ הרי זה חייב במעשר שני⁹. דאין הפרהדרין חובטין אלא במוכר בפרהסיא¹⁰. ומשמע דכפתח ביתו הוי יותר בפרהסיא מבמוכר בחנות הסמוכה לרשות הרבים. וזהו תימה¹¹. ושאלתי למורי הרב ולא פירש לי שום דבר. וצ"ע.

בפרק ז' של דמאי, בסופו (מ"ח), חצי שורה אחת מעשר ואין ידוע וכו'. פירוש¹² חצי שורה אחת מעשר ואין ידוע וכו' נוטל שתי שורות לוכסון, אחת מקרן מזרחית דרומית עד קרן מערבית צפונית, ואחת מקרן מזרחית צפונית עד קרן מערבית דרומית, והם תשע עשרה¹³. פ"י כי בפעם ראשונה לקח עשרה ובפעם שניה תשעה, כי בא באמצע כ' על הריקנית בפעם השניה. ולא נראה לו לאדוני מורי הרב, כי כשתרבע טבלה מעשרה על עשרה שורות לא יבוא על הריקנית, אלא כנגדה. ועל כן הגיה בספרו: והם עשרין¹⁴ ובמקום ומוכר י"ח הגיה י"ט¹⁵.

[שביעית]

בפרק ד' של שביעית (מ"א), כדרך שהוא מלקט מתוך של חבירו. פירוש¹⁶, אפילו הדקין. וקשה לי, והלא יחשדו אותו בני אדם ששכר פועלים לתקן השדה כדי לזורעה¹⁹. ועוד חיישינן שמא יערימו בעלי בתים, יאמרו אחד לחבירו תלך אתה לשדה שלי ואני בשלך, וילקטו אחד לחבירו הדקין, ונמצא מתקנים השדה זה לזה וזה לזה. וצ"ע¹⁸.

4 לשון הרא"ש.

5 = הממונים על שער מקח וממכר. הרא"ש שם.

6 בהגהות הגר"א: על פתח חנותו. ברא"ש שלפנינו: במוכר בחנותו על פתח ביתו.

7 בהגהות מהר"י לנדא: המוכר לפלטר. וכן הגיה בפאת השולחן פי"ד סי"ב סס"ק לח.

8 גירסת הרא"ש, וע"י בפירוש הר"ש. שאר הראשונים לא גרסו כן. ראה דרך אמונה שם אות קיג, בצינן ההלכה ובבאור ההלכה.

9 עכ"ל התוספתא.

10 ע"כ פירוש הרא"ש. בפאת השולחן שם ביאר שאינם חובטים את הנחתום המוכר לחנות או לפלטר אלא רק את החנויות או הפלטרים המוכרים לציבור.

11 בפירוש הרא"ש שלפנינו הגיהו ומחקר תיבות "לרשות הרבים", כנראה מכח קושיה זו. לפי פאה"ש שם א"ש.

12 לשון הרא"ש.

13 עכ"ל הרא"ש.

14 בכתה"י: עשרין ומוכר.

15 וכן הגיה מהדיר הרא"ש שלפנינו.

16 פי' הרא"ש.

17 האחרונים כתבו שכין שאינו אסור אלא מפני מראית העין לא החמירו כ"כ למיחש שמא יאמרו שהשכיר עצמו לחברו לתקן שדהו.

18 ע"י רדב"ז פ"א הט"ז ותוס' אנשי שם במשנה כאן.

מתני' (פ"ד מ"ז) מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית. פי' 19 דקודם שהן ראויין לאכילה אסור לתולשן מן האילן משום דדרשינן (פסחים נב, ב) לאוכלה ולא להפסד²⁰. וקשיא לי אמאי בעי בפירות שביעית יותר משאר פירות בשנים אחרים. וי"ל כי בשנים אחרים יכול לחתוך האילן אם צריך לעציו, שהוא מעולה בדמים²¹. אבל קשה לי מאי דאמרינן (ב"ק צא, ב) לא מת חייא ברי אלא כשביל שקצץ תאנה בלא זמנה, וגם אמרינן בפרק החובל (שם) האי דיקלא דטעין קבא אסור למקצייה, משמע אפילו מעולה בדמים. וצ"ע²².

בפרק ח' של שביעית (מ"ג) אין מוכרים פירות שביעית לא במידה ולא וכו' ולא תאנים במנין. וא"ת למה המשנה הזכירה בפני עצמם, הרי היו בכלל פירות דרישא²³. ותירץ לי מורי הרב נר"ו, בעבור שהתאנים הם דרכן לעולם לימכר במנין ואם מכרן במדה או במשקל מותר, אבל שאר פירות דרכן לימכר במדה ובמשקל ובמנין, ועל כן אסרה המשנה בכל ואינו מותר אלא כאומד²⁴.

מתני' (פ"ח מ"ה). אין נותנין לבייר ולא לבלן ולא לספן. זאת המשנה אינה יכולה להתפרש לא זו אף זו²⁵. וכמו כן אינה יכולה להתפרש זו ואין צריך לומר זו²⁶. ושאלתי למורי הרב נר"ו, ולא פירש לי בה שום דבר. וא"ת ולמה הזכיר במתני' ספן יותר מחמר או נפח או רצען²⁷ וי"ל דנקט ספן בעבור בייר, וכמו שבייר מותר ליתן לו מרמי שביעית היכא שאנו קונים ממנו מים

19 לשון הרא"ש.

20 עכ"ל הרא"ש.

21 ובשביעית אע"פ שהוא מעולה בדמים אסור, וכמ"ש המהרי"ט ח"א סי' פג, דהנא במידי דאכילה בקדושה תליא, ואע"פ שמשכר כפלים הפסד מיקרי. וכ"כ הרדב"ז בס"ה מהלכות שו"י הי"ז.

22 על הרא"ש לא קשה שכן בססקי הרא"ש בב"ק שם סי' טו איתא שאם היה צריך למקומו נראה שמותר. מסתבר שלכן גם הטור לא הביא מימרא זו להלכה. ועמש"כ הט"ז יר"ד סי' קטז ס"ק ר' בשם הרא"ש, ושו"ת חיים שאל שהרא"ש לא ס"ל כן.

23 כה"ק מפרשי המשנה, תרי"ט מלאכת שלמה רש"מ.

24 במשנה ראשונה כאן כיוון לדברי רבינו, וי"ל: ג"ל דתאנים דרכן במנין, כדתנן בס"ב דמעשרות מ"ה ומ"ו. עכ"ל. ע"ש.

25 דמאי רבותא בספן יותר מאשר בבלן.

26 וא"כ צ"ב מדרע נקט דווקא אלו. וכן הקשה התרי"ט. והנה, נדון המשנה אם חשלוס לאומן הוי בכלל איסור סחורה או שסחורה היא רק מי שקונה ומוכר ברווח. החידוש ברישא דמתני' הוא שגם בזה יש איסור סחורה בפירות שביעית, והחידוש בסיפא שמ"מ דרך הערמה שרי בזה. כדי ליישב תמיהת רבינו מרדכי והתרי"ט נקדים עוד ברייתא. בתוספתא בב"מ פ"ט ה"ה נתבאר חיוכי האריס בשדה לעומת חיוכי בעל הבית. יש פירוט לגבי כל מלאכה ומלאכה, הוצאה והוצאה מי פורעה, מן הדין ומה מנהג המדינה בהם. מי זורע, מי קוצר, מי משלם שכר שומר העיר וכו'. בארבע מלאכות אין מנהג קבוע וחלומות הן בהסכם שבין האריס לבעל הבית, כלשון התוספתא שם: הבייר והבלן הספר והספן בזמן שבאים מכח בעל הבית נוטלין מכח בעל הבית, מכח אריס נוטלין מכח אריס. עכ"ל. הרי שבעניינם אין מנהג קבוע. השתא אפשר ל' שבארבע מלאכות הללו, בהן המנהג אינו מבורר, הו"א דשרי ליתן מרמי שביעית, דמאי קצת להערמה דסיפא, שהרי לא ניכר כ"כ מי הנותן כמו שבסיפא לא ניכר כ"כ על מה נתן, קמ"ל שאעפ"כ אין נותנין.

27 בתוס' יום טוב ביאר: ספן דבר שאי אפשר שיעבור הנחל אלא ע"י ספינה וה"א דשרי.

לשתות, כי יש בו חיי נפש, כך נמי שייך בספן, שנותן מים על הים²⁸ ומותר ליתן לו. וא"ת למה לא אמר בסיפא אבל נותן לספן לשתות, כראמ' בביר²⁹, וי"ל נקט חר מיניהו וה"ה לאידך³⁰.

פרק ט' (מ"ט) מתני', מי שהיו לו פירות שביעית שנפלו לו בירושה או שנתנו לו וכו'. זאת המשנה קשה הרבה להבין, וכשתדקדק בה תמצא שהוא כך. וכשחזרנו אותה לפני מורינו הרב נר"ו לא היה יכול ליישב אותה בשום ענין, שהרי רבי אליעזר אומר יינתנו לאוכליהם וחכמים אומרים אין החוטא נשכר אלא ימכרו לאוכליהם וכו'. ומפרש בפירוש³¹ לפי רבי יוחנן לא יאכלם לבדו לפי שנמצא אוכל בטובה, אבל יתחלקו עליו ועל זולתו. וקשה לי, מי דחקם³² לפרש שהוא אוכל מהם, דילמא דברי רבי אליעזר יינתנו לאוכליהם הם העניים שמותר להם אחר הביעור. וגם מה שמשיבים חכמים לרבי אליעזר נמצא חוטא נשכר, הרי רבי אליעזר לא פירש בדבריו שום דבר שהם משיבים לו כך, ושמא כוונת רבי אליעזר לאוכליהם ? לעניים, כרפרישית, ולא שייך בכאן חוטא. וגם אמרו³³ שלפי פירוש הרמב"ם ז"ל³⁴ צריך להגיה הירושלמי³⁵ ולא פירשו היאך צריך להגיה. וגם אמרו שפירוש רבינו משה ז"ל דחוק. ויותר דחוק שלהם שלא פירשו שום דבר. בכל זה עשינו משא ומתן לפני מורי הרב נר"ו, ולא יכול היה ליישב אותה.

מתני' (פ"ט מ"ט) מי שהיה לו פירות שביעית וכו'. פירוש³⁶ שלא נתקיימה בהם מצות ביעור. אע"ג דתניא³⁷ המוצא פירות עבירה אסור ליגע בהם, פי' אליבא דרבי יהודה³⁸ שאסור לעשירים אחר הביעור.

מתני' (פ"ח מ"ט). אמרו לפני רבי עקיבא אומר היה רבי אליעזר עור שסכו וכו'. ומפרש בירושלמי מה היה אומר בו. ונחלקו בו אמוראי. ומה רבי אליעזר אומר. א"ר יוסה אפילו³⁹ עצמותיו של אותו האיש ישרפו. רבי חזקיה בשם רב אחא אומר מותר. אומר⁴⁰ היה רבי אליעזר האוכל פת כותי וכו'.⁴¹ אמר רבי יוסה זאת אומרת שאסור לשאת בתו של עם הארץ. רבי חזקיה בשם רב אחא אומר מתיר היה רבי אליעזר חמצן של כותים לאחר הפסח מיד.

28 הר"ש סיריליאו פירש ח"ל, וספן נמי אשמעינן ולא חימא ש[נכין שגם] נותן לו מים לשתות שרי, דבחר רוב החיוב אולינן. ומשום שכירות הספינה וכלי המלחמה ואנשי הספינה יהיב ליה אגרא, ומשום הכי אסור.

29 לפי דברינו לעיל בדרך חידוד א"ש גם כאן, שכן ספן דמתני' אינו הנותן לשתות, אלא כמו הספן בתוספתא דכלאים.

30 ה"נ מסתברא, הגם שלא מצאתי מי שכ"כ להדיא. ועי' דרך אמונה ס"ו הי"א בציון ההלכה אות קנה.

31 פירוש הרא"ש כאן.

32 הרא"ש ומורי הרב נר"ו.

33 פי' הרא"ש. ועי' בר"ש.

34 בפיהמ"ש כאן, בפ"ו מהלכות שמיטה הט"ו.

35 שביעית פ"ט ה"ט.

36 הרא"ש כאן. וכן פירש הר"ש.

37 לשון הרא"ש בשם הירושלמי.

38 לעיל משנה ח'.

39 גירסת הר"ש והריבמ"ן.

40 המשך הירושלמי שם.

41 כ"ז המשך מדברי חכמים שאמרו לפני רבי עקיבא.